

LATENT JINOYATCHILIKNING KELIB CHIQISHI VA UNI OLDINI OLIISH

Saburbaeva Azada Arslanovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
"Jinoyat qonunchiligini qo'llash nazariyasi
va amaliyoti" yo'nalishi 2-kurs magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19761877>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 21-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 23-aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 25-aprel 2026 yil

KEYWORDS

latent jinoyatchilik; xabar berish; jinoyatni ro'yxatga olish; viktimologiya; institutsional ishonch; profilaktika; raqamli audit.

ABSTRACT

Mazkur maqola latent jinoyatchilikning kelib chiqish omillari va uni oldini olishning ilmiy asoslangan yo'llarini kriminologik va protsessual nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi latentlikni yuzaga keltiruvchi institut-sional, ijtimoiy-psixologik va huquqni qo'llash amaliyotiga xos determinantlarni ajratish hamda ularni kamaytirishga qaratilgan kompleks profilaktik modelni asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv, ikkilamchi statistik ma'lumotlarni interpretatsiya qilish, ekspert intervyulari va kriminologik risk indikatorlari bo'yicha konseptual modellashtirish qo'llandi. Ilmiy yangilik latent jinoyatchilikni "hisobdan tashqarida qolish" hodisasi bilan chekamasdan, uni xabar berish, ro'yxatga olish, malakalash va protsessual qaror qabul qilish bosqichlarida yuzaga keladigan tizimli "filtrlash" sifatida operationalizatsiya qilishda namoyon bo'ladi. Amaliy jihatdan esa ishonch infratuzilmasi, raqamli qayd va audit, jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash hamda idoralararo ma'lumotlar integratsiyasiga tayangan oldini olish mexanizmlari taklif etiladi.

Latent jinoyatchilik kriminologiyaning eng murakkab va amaliy jihatdan eng sezgir muammolaridan biri bo'lib, jinoyatlarning real miqyosi bilan rasmiy statistika o'rtasidagi tafovutni ifodalaydi. Bu tafovut faqat "jabrlanuvchi xabar bermadi" degan sodda izoh bilan tugamaydi; u huquqni muhofaza qiluvchi organlarda xabarni qabul qilishdan tortib, ro'yxatga olish, dastlabki tekshiruv, malakalash va protsessual qaror chiqarishgacha bo'lgan jarayonlarda yuzaga keladigan ko'p bosqichli seleksiya mexanizmlariga bog'liq. Shu sababli latentlik jinoyatchilikka qarshi kurash siyosatining aniqligini pasaytiradi, resurslarni taqsimlashda xatolarni kuchaytiradi va profilaktika choralari samaradorligini baholashni qiyinlashtiradi. Kriminologik adabiyotlarda latentlikni o'lchashning asosiy manbalari sifatida jabrlanuvchilar so'rovlari, o'zini fosh etish so'rovlari hamda ma'muriy ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish usullari ko'rsatiladi; biroq bularning har biri kontekstga sezgir bo'lib, huquqiy tizimning protsessual me'yorlari va tashkiliy amaliyotidan mustaqil emas. O'zbekiston sharoitida ham

raqamlashtirish, xizmat ko'rsatish standartlarini joriy etish va idoraviy nazorat tizimlari rivojlanishi fonida latent jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillar qayta ko'rib chiqilishini talab qiladi, chunki formallashtirilgan ko'rsatkichlar ortida xabar berish madaniyati, ishonch darajasi, jabrlanuvchini himoya qilish kafolatlari va idoraviy rag'batlar kabi noformal determinantlar yashirin qolishi mumkin.

Mavjud yondashuvlarning tanqidiy tahlili shuni ko'rsatadiki, latentlik ko'pincha ikki ekstremal talqin orasida izohlanadi: bir tomonda u asosan aholi huquqiy ongining pastligi yoki qo'rquv bilan bog'lanadi, ikkinchi tomonda esa u to'liq idoraviy manfaatlar va "hisobot" bosimi natijasi sifatida ko'riladi. Amalda esa latentlik aralash tabiatga ega bo'lib, jabrlanuvchi qarori, politsiya diskretsiyasi, protsessual standartlarning qo'llanishi hamda tashkiliy hisobdorlik mexanizmlarining kesishgan nuqtasida vujudga keladi. Shu asosda mazkur tadqiqotning maqsadi latent jinoyatchilikning kelib chiqishini bosqichma-bosqich "filtrlash" modeli orqali konseptual izohlash, uning asosiy determinantlarini tizimlashtirish hamda oldini olish uchun institutsional va protsessual yechimlar paketini asoslashdan iborat. Vazifalar sifatida birinchidan, latentlik paydo bo'ladigan asosiy "nuqtalar"ni aniqlash; ikkinchidan, determinantlarni jabrlanuvchi, organ va muhit omillariga ajratish; uchinchidan, profilaktika choralarini "ishonch infratuzilmasi", "qayd va audit" hamda "jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash" bloklari bo'yicha taklif etish belgilandi. Ilmiy yangilik latent jinoyatchilikni faqat kriminologik ko'rsatkich emas, balki protsessual qarorlar zanjiri natijasida shakllanuvchi boshqariladigan risk maydoni sifatida operationalizatsiya qilishda ko'rinadi. Amaliy ahamiyat esa jinoyatlarni ro'yxatga olish intizomini kuchaytirish bilan birga, xabar berishni rag'batlantiradigan va jabrlanuvchini ikkilamchi viktimizatsiyadan himoya qiladigan institutlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalarda namoyon bo'ladi.

Tadqiqot dizayni aralash yondashuvga asoslandi va uch qatlamli manbalar tahlilini o'z ichiga oldi. Birinchi qatlam normativ-huquqiy tahlil bo'lib, unda jinoyat haqidagi ariza va xabarlarini qabul qilish, ro'yxatga olish, tekshirish hamda protsessual qarorlarni rasmiylashtirishga oid me'yorlar kriminologik maqsadlar nuqtayi nazaridan talqin qilindi; bunda huquqiy aniqlik, diskretsiya doirasi va nazorat mexanizmlarining latentlikka ta'siri konseptual baholandi. Ikkinchi qatlam qiyosiy-huquqiy yondashuv orqali ayrim xorijiy yurisdiksiyalarda jinoyatlarni hisobga olish standartlari, audit tizimlari va jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining umumiy tendensiyalari ajratildi, bu esa mahalliy sharoitda transfer qilinishi mumkin bo'lgan institutlarni ehtiyotkorlik bilan tanlash imkonini berdi. Uchinchi qatlam empirik-analitik blok bo'lib, unda ikkilamchi statistik ma'lumotlar (rasmiy ro'yxatga olingan jinoyatlar dinamikasi, murojaatlar oqimi, ayrim toifadagi ishlar bo'yicha tugatish asoslari) talqin qilindi hamda yarim tuzilgan ekspert intervyulari orqali latentlikning amaliy "filtrlari" aniqlashtirildi.

Ekspert tanlovi maqsadli bo'lib, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari, advokatlar va jabrlanuvchiga ko'mak beruvchi mutaxassislar orasidan tanlandi; intervyular latentlikning tipik ssenariylari, xabarni qabul qilishdagi to'siqlar, ro'yxatga olishga ta'sir qiluvchi rag'batlar va protsessual qarorlarda ehtiyotkorlik yoki formalizm omillarini ochishga qaratildi. Olingan sifat ma'lumotlar tematik kodlash orqali qayta ishlanib, keyinchalik "xabar berish bosqichi", "ro'yxatga olish bosqichi", "malakalash va protsessual qaror bosqichi" bo'yicha risk indikatorlari bilan konseptual modelga joylashtirildi. Metodologik tanlovning ilmiy asosi shundan iboratki, latent jinoyatchilikni bitta o'lchov bilan tutib bo'lmaydi; u ko'p manbali

triangulyatsiyani talab qiladi, chunki rasmiy statistikadagi “nol” ko‘rsatkich real hodisaning yo‘qligini emas, balki qayd etilmaganligini bildirishi mumkin. Tadqiqotda shaxsiy ma’lumotlar yig‘ilmadi, intervyular anonimlashtirildi, xulosalar esa individual holatlarga emas, tizimli tendensiyalarga qaratildi.

Tahlil natijalari latent jinoyatchilikning kelib chiqishi uch asosiy yo‘nalishda jamlanishini ko‘rsatdi. Birinchisi, jabrlanuvchi va guvohlarning xabar berish xulq-atvoriga taalluqli bo‘lib, unda “zararni kichik deb baholash”, “ish yuritishdan charchash”, “qarama-qarshi tomon bilan norasmiy kelishuv” hamda “qasos yoki stigmadan qo‘rquv” motivlari ustun kuzatildi. Bu omillar ayniqsa maishiy zo‘ravonlik, firibgarlikning ayrim ko‘rinishlari, kiberjinoyat epizodlari va yashirin iqtisodiy munosabatlar bilan bog‘liq holatlarda kuchliroq namoyon bo‘lishi aniqlandi. Ikkinchi yo‘nalish huquqni muhofaza qiluvchi organlarda xabarni qabul qilish va ro‘yxatga olish amaliyotiga daxldor bo‘lib, unda arizani “fuqaroviy nizo” sifatida qayta yo‘naltirish, hodisani ma‘muriy huquqbuzarlik doirasida qoldirish, hududiy tegishlilik bahonasida kechiktirish yoki dastlabki tekshiruvga qadar norasmiy “saralash” holatlari latentlikni oshiruvchi faktor sifatida qayd etildi. Uchinchi yo‘nalish malakalash va protsessual qaror qabul qilish bosqichiga tegishli bo‘lib, bunda isbot standartlarini haddan tashqari tor talqin qilish, dalillarni yig‘ishdagi resurs cheklovlari, ayrim toifadagi ishlar bo‘yicha tugatish asoslaridan keng foydalanish va “ishlar oqimi”ni boshqarish maqsadida prioritetlashtirish mexanizmlari natijasida rasmiy qaydlarning real holatlardan ortda qolishi ehtimoli kuchayishi kuzatildi.

Raqamli qayd va idoralararo integratsiya mavjud bo‘lgan segmentlarda latentlikning ayrim shakllari qisqarishi ehtimoli ko‘rindi, chunki murojaatning izsiz yo‘qolishi qiyinlashadi; biroq bu holat boshqa “siljish” effektini ham keltirib chiqarishi mumkinligi aniqlandi, ya‘ni ro‘yxatdan qochish imkoniyati kamaygan sari malakalashni o‘zgartirish, hodisani alternativ toifaga o‘tkazish yoki protsessual qarorlar zanjirida “yumshoq filtr”lardan foydalanish xavfi ortadi. Ekspert intervyulari jabrlanuvchini qo‘llab-quvvatlash xizmatlari, ayniqsa himoya orderlari, psixologik va huquqiy yordamning tezkorligi oshgan hududlarda xabar berish ehtimoli yuqoriroq bo‘lishini ko‘rsatdi. Shuningdek, jamoatchilik ishonchi yuqoriroq bo‘lgan muhitda “mayda” deb baholangan zararlar ham tizimli qayd etilishi mumkinligi, bu esa kriminologik xaritaning aniqligini oshirishini tasdiqlovchi kuzatuvlar olindi. Natijalar latent jinoyatchilikni kamaytirish faqat nazoratni kuchaytirish bilan emas, balki xabar berishning ijtimoiy narxini pasaytirish va protsessual adolatni sezilarli qilish bilan uzviy bog‘liq ekanini fakt sifatida ko‘rsatdi.

Olingan topilmalar latent jinoyatchilik haqidagi zamonaviy konsepsiyalar bilan mos keladi: latentlik ko‘pincha jabrlanuvchining xabar berish qaroridan boshlansa-da, uning hajmi va tuzilishi institut-sional “filtrlash” bilan keskin o‘zgaradi. Xususan, jabrlanuvchi darajasidagi qo‘rquv va stigma omillari viktimologik adabiyotlarda qayd etilganidek, zo‘ravonlik va shaxsga qarshi jinoyatlarda xabar bermaslikni kuchaytiradi; biroq bizning tahlil shuni ko‘rsatdiki, agar protsessual kafolatlar va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ishonchli ishlasa, stigma ta’siri yumshaydi va xabar berish pragmatik tanlovga aylanadi. Shu ma’noda, latentlikni “aholi huquqiy ongining pastligi” bilan izohlash bir yoqlama bo‘lib qoladi; muammo ko‘pincha jabrlanuvchining tizimdan kutgan natijasi va xarajatlari muvozanatida yotadi. Organlar darajasida esa rasmiy ko‘rsatkichlar bilan boshqaruvning kuchli bog‘liqligi qayd intizomini zaiflashtirishi mumkin: “yaxshi statistika” uchun norasmiy saralash paydo bo‘ladi, bu esa adolat va hisobdorlik tamoyillariga zid oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Muhokama doirasida oldini olish choralari uch yo'nalishda asoslash mumkin. Birinchi yo'nalish ishonch infratuzilmasi bo'lib, u jabrlanuvchining murojaatini xavfsiz, tezkor va tushunarli jarayon sifatida tajriba qilishiga qaratiladi. Bunda anonim yoki yarim anonim murojaat kanallarini huquqiy jihatdan aniq reglamentlash, jabrlanuvchini ikkilamchi viktimizatsiyadan himoya qiluvchi protsessual protokollarni standartlashtirish hamda xodimlarning muloqot kompetensiyalarini oshirish muhimdir. Ikkinchi yo'nalish qayd va audit mexanizmlari bo'lib, bunda raqamli ro'yxatga olishning izchilligi, vaqt tamg'asi, o'zgartirishlar jurnalini yuritish va tashqi hamda ichki auditning mustaqil indikatorlari latentlikning idoraviy qismini kamaytirishi mumkin; shu bilan birga, audit faqat jazolash instrumentiga aylanib qolmasligi, aksincha, metodik xatolarni tuzatishga xizmat qilishi lozim. Uchinchi yo'nalish idoralararo integratsiya va ma'lumotlar muvofiqligi bo'lib, sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy himoya va moliyaviy monitoring tizimlaridagi signallar bilan jinoyat haqidagi xabarlar oqimini qiyosiy tekshirish latentlikning "ko'rinmas" segmentlarini aniqlashga yordam beradi; bu yerda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va maqsadga muvofiqlik tamoyillari qat'iy saqlanishi shart.

Tadqiqot cheklovlari ham mavjud. Ikkilamchi statistika latentlikni to'g'ridan-to'g'ri o'lchamaydi, faqat uning ehtimoliy konturlarini beradi; ekspert intervyulari esa tajriba va idrokka tayanganligi sababli selektivlik xavfini o'z ichiga oladi. Kelgusida jabrlanuvchilar so'rovlari, sud amaliyoti va ma'muriy ma'lumotlar triangulyatsiyasi asosida latentlikning turli toifalar bo'yicha kvazimetrik bahosini ishlab chiqish, shuningdek, raqamli audit joriy etilgan hududlar bilan joriy etilmagan hududlar o'rtasida taqqoslama dizaynni qo'llash maqsadga muvofiq. Shunga qaramay, taqdim etilgan "filtrlash" modeli latent jinoyatchilikni kelib chiqish bosqichlari bo'yicha ko'rish va profilaktikani aynan shu bosqichlarga moslash imkonini berishi bilan nazariy va amaliy qiymatga ega.

Tadqiqot latent jinoyatchilikning kelib chiqishi ko'p omilli va ko'p bosqichli ekanini, u jabrlanuvchining xabar berish qarori bilan boshlanib, xabarni qabul qilish, ro'yxatga olish, malakalash hamda protsessual qaror qabul qilish jarayonlarida tizimli "filtrlash" orqali kuchayishi yoki kamayishini ko'rsatdi. Natijalar latentlikni qisqartirish uchun faqat nazorat choralari kuchaytirish yetarli emasligini, balki jabrlanuvchi uchun murojaat qilish xarajatlarini pasaytirish, ishonchni oshirish va protsessual adolatni amalda sezilarli qilish zarurligini asoslaydi. Raqamli qayd va audit latentlikning ayrim shakllarini kamaytirishi mumkin, biroq ularning samarasi malakalash va qaror qabul qilish bosqichlaridagi ehtimoliy "siljish" risklari hisobga olingandagina barqaror bo'ladi. Eng maqbul yondashuv ishonch infratuzilmasi, raqamli hisobdorlik va idoralararo ma'lumotlar muvofiqligini birlashtirgan kompleks profilaktika modelidir. Ushbu model latent jinoyatchilikni aniqroq baholash, resurslarni adolatli taqsimlash va maqsadli oldini olish choralari kuchaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Skogan U. G. Reporting Crime to the Police: The Status of World Research. Journal of Research in Crime and Delinquency. Thousand Oaks: Sage Publications, 1984. 113 p.
2. Van Dijk J. J. M.; Mayhew P.; Killias M. Experiences of Crime across the World: Key Findings of the 1989 International Crime Survey. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. 280 p.
3. Qodirov M. A. Kriminologiya: darslik. Toshkent: Adolat, 2019. 480 b.

4. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Москва: Норма, 2005. 912 с.

5. Sherman L. W.; Neyroud P. Offender Tracking and Targeting: The Rise of Evidence-Based Policing. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p.

6. Таджиев Ж. Т. Жиноятларни ҳисобга олиш ва статистика: назария ва амалиёт. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. 256 б.

